

De Bruine beer van Noordwijk

Wim Kuijper

Beren kwamen vroeger in Nederland voor. Maar ze zijn hier omstreeks het jaar 1000 uitgestorven. Mogelijk kwamen daarna nog wel eens dieren uit Duitsland in Oost Nederland terecht, maar een levensvatbare populatie zal daar niet meer geweest zijn. Dit stukje gaat over de vondst van enkele botten van een Bruine beer in de duinen ten noorden van Noordwijk. Het bleek een van de laatste wilde beren van Nederland te zijn.

Bruine beer. Foto: Joost Bouwmeester

De vondst

In het begin van 2016 werd ik gewaarschuwd door Hans Vader (voormalig boswachter van Waternet in de Amsterdamse Waterleidingduinen). Hij had schelpen zien liggen in het noordelijk deel van de van Limburg Stirumvallei. Daarbij was een soort die hij nog nooit eerder in het duin had gezien. Na een bezoek aan de plek zag ik dat het om een landslak - de Grote clausilia - ging en ik besloot hier een onderzoek te doen naar de vroegere schelpenfauna's. Door grondwerkzaamheden i.v.m. het dichtschuiven van een waterwinkanaal (Van Limburg Stirumkanaal), waren er oude bodems vrijgekomen. Deze waren op diverse plekken zichtbaar in een gebied van circa 2500 m². Bodemonderzoek toonde op veel plaatsen de aanwezigheid van

Het Bijenkorfje, een 2 mm groot landslakje, dat kenmerkend is voor oude ongestoorde bossen. Foto: Petra Sonius (Naturalis)

schelpen (mollusken) aan. De schelpensoorten van een aantal monsterpunten gaven aan dat hier vroeger een ongestoord, oud loofbos onder vochtige omstandigheden heeft gestaan. Op de bosbodem was een goede strooisellaag ontwikkeld en er lag dood hout. Vooral het Bijenkorfje, een nu in Nederland uitgestorven landslakje, geeft dit aan. Determinaties van enkele stobben toonde berk en els aan. Op enkele plekken leefden ook zoetwaterslakken en waren de omstandigheden meer moerassig met een lage begroeiing van o.a. watermunt, waterbies, waternavel

De berenbotten vlak na de vondst. Foto: Wim Kuijper

Nadat de botten van de Bruine beer in anatomisch verband waren neergelegd bleek het om een bijna complete linkervoorpoot te gaan. Foto: Ivo Verheijen (Universiteit Leiden, Faculteit Archeologie)

en zegge. Koninginnenkruid kwam algemeen voor (vondsten van zaden).

In enkele grondmonsters werden naast schelpen ook enkele zoogdierresten aangetroffen. In een monster lagen enkele kleine botjes en twee kiezen van de

Bosmuis en in een ander monster tientallen botjes, negen kiezen en vier tanden (bijna een heel skelet) van de Noordse woelmuis. Van een Edelhert werd een losse kies gevonden. Maar tijdens het grondonderzoek in het veld vielen enkele grotere botten op. Ze waren van een voor mij onbekend dier. In Leiden werd de soort meteen herkend: het bleken de resten van een Bruine beer (*Ursus arctos*) te zijn (foto).

De botten van de Bruine beer zijn allemaal beschreven en gemeten. Het bleek om een vrijwel complete linkervoorpoot van een individu van gemiddelde grootte te gaan. Op de foto is te zien om welke botten het gaat, ze konden goed in anatomisch verband neergelegd worden (foto).

Gegevens duingebied en ouderdom vondst

Na de vorming van de Oude Duinen, kort voor de Romeinse tijd, was er een langdurige rustfase in de duinvorming. Op het oppervlak ontstonden bossen, op de laag gelegen plaatsen waren moerassen en duinplassen aanwezig. Door stuifmeelanalyse van veen bleek dat tussen 175 BC en 900 AD de boomgroei toenam (berk, eik, els, wilg, beuk). Eind 8^e – eind 9^e eeuw nam de beuk opvallend toe. Tegelijkertijd steeg de grondwaterstand en ontstond er veel open water in de duinen. In de hele duinstreek tussen Velsen en Noordwijk ontstond een praktisch aaneengesloten bosgebied. Door vondsten van hout en zaden tijdens graafwerkzaamheden en archeologisch onderzoek weten we dat er grote zomereiken en beuken stonden. Een deel van dit bos lag in het grensgebied van Rijnland en Kennemerland en bleef om die reden lang onaangetast. Naar schatting was dit duingebied tot enkele honderden km² groot (de kustlijn lag ook verder westelijk dan tegenwoordig). Rond 1300 was het gebied nog een ‘wildernis’ en stond (deels) bekend als Haarlemmerhout.

Ongeveer 1000 AD begon een nieuwe verstuiwingsfase in het duingebied: vanuit het westen werden de Jonge Duinen gevormd. Moerassen stoven dicht en bossen werden onder zand bedolven.

Voor de schatting van de ouderdom van onze vondsten is de hoogteligging van de onderzochte laag belangrijk. Een schatting is enkele meters boven NAP. Door enkele onderzoeken, o.a. van Blokzijl en Pruissers, Jelgersma et al. en Vossen is er informatie over de directe omgeving van de vondst. Vergelijking hiermee wijst erop dat ons materiaal uit de top van de Oude Duinen afkomstig kan zijn. Het bos dat hier groeide is overstoven door de Jonge Duinen en de aanwezige planten, schelpen en zoogdieren zijn begraven geraakt. Door een ¹⁴C datering van een van de berenbotten werd dit bevestigd: de ouderdom ligt tussen de 880 en 970 kalenderjaren AD. Het betreft daarmee een van de laatste in het wild levende Bruine beren in Nederland.

Schriftelijke bronnen

Door Swaen is een handschrift bewerkt dat waarschijnlijk geschreven is door C.J. van Heenvliet

rond 1636. Dit boek 'Jacht-Bedryff' behandelt de jacht en de bejaagde dieren. De schrijver is houtvester van Holland en West-Friesland en daardoor worden vooral als jachtgebied de duinen van Holland genoemd. Precies het gebied waar de hier gemelde Noordwijkse vondst is gedaan. Voor ons is van belang de vermelding van de volgende soorten die voor de jacht in aanmerking kwamen: hert, Damhert, Ree, Haas, Konijn (en veel vogelsoorten). Over Wild zwijn, Wolf en Vos wordt gezegd: 'zijn daer eertijds veel geweest, doch in lange jaren gene'. De oorzaak was het omvormen van de bossen tot bouw- en weiland en de moerassen tot wei- en hooiland.

Hieruit blijkt dat de beer niet bekend was als een dier dat rond 1600 in de duinbossen leefde. Beren waren kennelijk al veel eerder uitgestorven dan Wild zwijn, Wolf en Vos en kwamen niet meer in de herinnering voor.

Een vermelding uit 943, in de charters van de bisschop van Utrecht, van het recht om in het oosten van het land op Bruine beren te jagen, kan betrouwbaar zijn, aangezien de Bruine beer in het aangrenzende West-Duitse gebied in de 10^e eeuw nog veelvuldig voorkwam.

Volgens Liesenborghs moet in de Nederlanden de Bruine beer al tijdens de Romeinse bezetting uitgestorven zijn. Vrij snel verdween de soort uit geheel west Europa, al blijven tot op heden enkele relictpopulaties over. Gedurende de Middeleeuwen verdween het dier ook uit het grootste deel van de rest van Europa.

Leefgebied en voedsel

Bruine beren hebben een voorkeur voor gemengd bos en bosachtige gebieden. Om beschutting voor de winterslaap te vinden, biedt loofbos voldoende mogelijkheden in het gematigde klimaat van Nederland. Tegenwoordig heeft de soort zich voornamelijk teruggetrokken in berggebieden waar weinig mensen komen. Een beer leeft solitair, behalve als de vrouwtjes jongen hebben. De dieren hebben een gevarieerd menu, het zijn alleseters: vruchten, noten, kruiden, grote insecten, kleine dieren, soms grotere dieren.

Beren in de rest van Nederland

Aanvullend op de Noordwijkse vondst heb ik alle meldingen van berenbotten en –tanden uit Nederland bij elkaar gezocht. Dit uit de periode vanaf 10.000 jaar geleden tot heden. Hieruit blijkt dat de resten van beren regelmatig, maar zeldzaam, tijdens archeologisch onderzoek in nederzettingen zijn aangetroffen. Meestal betreft het slechts een tand, bot of schedel (-fragment). Doorboorde hoektanden zijn door de mens gebruikt als hanger of amulet. Deze tanden kunnen door ruil verkregen zijn en hoeven dus niet op de aanwezigheid van beren in het betreffende gebied te wijzen. Wel is het duidelijk dat de Bruine beer in Nederland aanwezig was. De jongste vondsten komen uit de Vroege

Middeleeuwen, na ongeveer het jaar 1000 verdween deze soort uit Nederland door ontbossingen en jacht.

De Noordwijkse Bruine beer blijkt dus bijzonder te zijn: hij is in een natuurlijke afzetting gevonden, er zijn 26 botjes en botten gevonden die een vrijwel complete voorpoot vormen en het blijkt een van de laatste wilde Bruine beren van Nederland te zijn.

N.B. Het voorgaande is vooral gebaseerd op een artikel in het zoogdiertijdschrift Lutra (Kuijper et al., 2016). Een artikel over de bijzondere schelpenfauna van dezelfde plek staat in het schelpentijdschrift Basteria (Kuijper, 2016).

Bij het onderzoek kreeg ik hulp van mijn collega's van de Faculteit der Archeologie (Universiteit Leiden): André Ramcharan en Thijs van Kolfschoten (determinaties zoogdierresten), Ivo Verheijen (metingen botten en vergelijkingen), Hans van der Plicht (ouderdomsbepaling). Joost Bouwmeester maakte de foto van een Bruine beer. Wil Nekkers hielp in het veld. Van Waternet kreeg ik een vergunning om onderzoek in hun duingebied te doen.

Geraadpleegde literatuur

Blokzijl, J. en A.P. Pruijssers, 1989. Het voorkomen van veen- en humeuze lagen in en rondom het infiltratiegebied van Gemeentewaterleidingen Amsterdam. Rapport Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Jelgersma, S., J. de Jong, W.H. Zagwijn & J.F. van Regteren Altena, 1970. The coastal dunes of the western Netherlands; geology, vegetational history and archeology. Mededelingen Rijks Geologische Dienst, Nieuwe Serie 21: 93-167.

Kuijper, W.J., 2016. A late Holocene forest fauna with *Spermodea lamellata*, *Merdigera obscura* and *Cochlodina laminata* in the dunes of Noordwijk (province of South Holland), The Netherlands. Basteria 80: 195-200.

Kuijper, W.J., I.K.A. Verheijen, A. Ramcharan, H. van der Plicht & T. van Kolfschoten, 2016. One of the last wild Brown bears (*Ursus arctos*) in the Netherlands (Noordwijk). Lutra 59 (1-2): 49-64.

Liesenborghs, P., 2007. Het edele vermaak. De jacht in de Spaanse Nederlanden onder de Aartshertogen. Scriptie Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, België.

Swaen, A.E.H., 1948. Jacht-Bedryff. Brill, Leiden.

Til, M. van en J. Mourik, 1999. Hieroglyfen van het zand. Vegetatie en landschap van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

Vossen, I., 2007. Archeologische begeleiding Vernattingsproject De Zilk, Amsterdamse Waterleidingduinen. Archeologische Rapporten Oranjewoud 2007/86. Oranjewoud B.V., Heerenveen.